

SİYASİ SORUMLULUK KURUMUNUN HÜKÜMET SİSTEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(*Evaluation of Political Responsibility Institution in terms of
Governmental Systems*)

Abbas KILIÇ¹

ÖZ

Temsil terimi, siyasi ve hukuki yönlü olmak üzere iki anlama sahiptir. Siyasi temsil kurumu, siyaset bilimi ve anayasa hukukunun en önemli konularındandır. Temsil zinciri kavramı asil ile vekil arasında siyasi bir bağ kurmaktadır. Bu ilişki siyasi temsil ve hesap verme sorumluluğu açısından değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Buna göre, bu makalede başta parlamenter sistem ve başkanlık sistemi olmak üzere bu konu hükümet sistemleri açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temsil, siyasi temsil, sorumluluk, asil-vekil, vekalet teorisi, temsil zinciri, hesap verme sorumluluğu, hükümet sistemleri.

ABSTRACT

The representation has two meanings, political and legal. The institution of political representation is one of the most significant topic in political science and constitutional law. The concept of chain of delegation establish a mutual political relation between principal and agent. This relationship needs to be evaluated in terms of political representation and political accountability. Accordingly, this article deals with the governmental systems, especially the parliamentary system and presidential system.

Keywords: Representation, political representation, responsibility, principal-agent, agency theory, chain of delegation, political accountability, governmental systems.

GİRİŞ

Sorumluluk (*responsibility*) kavramı, çeşitli anlamları bünyesinde barındırmakla birlikte, kamu hukukunda görev ve yetki kavramları ile

1 Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Görevlisi (abbas.kilic@atilim.edu.tr).

birlikte ele alındığında, kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde bir yükümlülüğü ve beraberinde bir yaptırım öngörülmüşse bir yaptırımı gerektirir.² Temsil (*representation*)³ kavramı ise, gündelik dilde resmetmek veya var hâle getirmek anlamlarında kullanılmakla birlikte, siyasi bir ilke olarak “bir birey ya da grubun daha büyük bir insan topluluğunu simgelediği ya da bu insan topluluğu adına eylemde bulunduğu ilişkidir”. Bu anlamda “temsil” ile “demokrasi” birbirinden ayrılmakta, simgesel bir ilişki ile temsil, yöneten ile yönetilen arasında bir ayrımı kabul ederken; klasik anlamda demokrasi ise bu ayrımı kaldırmayı ve asgari düzeyde halkın kendi kendini yönetmesi anlayışını yerleştirmeyi hedeflemektedir.⁴

Temsil, demokratik yönetim anlayışına uygun olarak yönetme hakkının kişilerin kendisinde olduğu, ancak bazı pratik zorluklar sebebiyle bu yetkiyi onun adına kullanan ve aynı zamanda ona karşı bir hesap verme yükümlülüğünü de taşıyan bir ikinci kişi aracılığıyla kullanılmasını ifade eder. Temsil edilen ile temsilci arasında siyasi temsil (*political representation*) ilişkisi de buna bağlı olarak doğar.⁵ Temsil edilen ile temsilci arasında

- 2 BIRCH Anthony H., **Representative and Responsible Government**, Unwin University Books, London 1969, s. 131. Heywood, sorumluluğun çeşitli anlamlara gelebileceğini, ancak temel olarak üç anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, bir şeylerden ya da birilerinden sorumlu olmak anlamında kontrole ya da otoriteye sahip olmak anlamına gelmektedir. İkinci olarak, başka türlü davranma konusundaki bir baskı karşısında duyarlı, makul ya da ahlaki doğru bir tarzda eylemde bulunma anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak bu anlamı siyasal sorumluluğa karşılık kullanılabilir olacaklardır- birilerine karşı sorumlu olmak anlamında hesap verebilirlik ya da cevap verebilirlik demektir. Bu da bir birey ya da organın tabi olduğu ve bu birey ile organı denetleyen daha yüksek bir otoritenin varlığını gerektirmekte, bu yönüyle, eğer hükümetin eylemleri, onu iktidardan alma yeteneğine sahip bir parlamentonun ya da meclisin denetimi ya da eleştirisine açksa, bu da hükümetin sorumluluğuna karşılık gelmektedir. Dolayısıyla hükümet, bu sorumluluk ilişkisi içinde icraatlarından dolayı suçlanmayı veya herhangi bir ceza öngörülmüşse ona katlanmayı kabul ettiği sonucuna gidilmektedir. Bkz. HEYWOOD Andrew, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları**, (Çeviren: Fahri Bakırcı), BB101 Yayınları, Ankara 2016, s. 282-283.
- 3 “Özellikle insanların, diğer insanları temsil etmesi olarak algılanan temsil kavramı, modern bir kavramdır. Bazı görevlileri seçip elçiler göndermelerine rağmen –temsil içerdiğini söyleyebileceğimiz hareketler-, Antik Yunan dilinde bu kelimeyi tam olarak karşılayacak bir kelime yoktu. Romalılar ise; ‘eski Fransızcadan türeyip dilimize -İngilizce- geçen temsil (“representation”) *repraesentare* kelimesini kullanıyordu. Bu kelime; daha önce eksik olan bir şeyi ortaya koymak ya da nesnedeki soyutluğunun somut hâle gelmesi anlamını karşılıyordu (insan yüzünde ya da bir heykelle cesaretin gözle görünür hâle gelmesi gibi). Kelime siyasi kurumların ya da bir insanın bir insanın bir diğeri adına hareket etmesi anlamında kullanılmıyordu. Bu tarz kullanımlar on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Latinceye ortaya çıkmaya başladı. İngilizcede bile; daha sonraları kilise konseylerine ya da İngiliz Parlamentosu’na katılması için gönderilen kişiler zamanla temsilciler olarak anılmaya başladı”. Bkz. PITKIN Hanna Fenchel, **Temsil Kavramı**, (Çeviren: Seda Erkoç), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2014, s. 6-7.
- 4 HEYWOOD, s. 293.
- 5 KALAYCIOĞLU Ersin, “Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim** içinde, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 342.

kurulan bu siyasi bağ, tıpkı hukukun pek çok dalı için olmazsa olmaz olarak kabul edilen sorumluluk kurumu ile kimliğine kavuşur. Yani, vatandaşların siyasi tercihleri, temsilcilerin oluşturduğu yasama organları ve hükümetler aracılığıyla kamu siyasası hâline dönüşür, ancak tercihlerin kamu siyasasına dönüşüp dönüşmemesi, sorumluluğun harekete geçirilme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkar.⁶ Bu bakımdan, siyasi karar alma yetkisine sahip olan kişiler, alınan kararlarda ve uygulamalarda ölçülü ve tedbirli bir faaliyet gerçekleştirmeyi ve kişilere, kamuoyuna ve parlamentoya karşı hesap verme yükümlülüğünü üstlenirler ki siyasi sorumluluk (*political responsibility*) denilen olgu da buna karşılık gelir.⁷

Siyasi sorumluluk kavramı içinde “sorumluluk” kelimesinin bulunması sebebiyle, ilke olarak, bunun hükümet üzerinde yalnızca bir çeşit gözetim niteliğinde olduğu izlenimi uyandırsa da “hesap verebilirlik” (*accountability*) ve “cevap verebilirlik” (*answerability*) gibi birleşik yükümlülükleri de kapsamına alır.⁸ Siyasi sorumluluk geleneksel olarak, hesap verme sorumluluğu ve cevap verme sorumluluğuna karşılık gelirken; günümüzde siyasi sorumluluğun artık hesap vermekten hareketle, “hesap verme sorumluluğu”na denk düştüğü ve siyasi sorumluluk denildiğinde bunun “hesap verme sorumluluğu”na karşılık geldiği görülmektedir.⁹

Siyasi sorumluluk, siyasi temsil prensibine bağlı olarak, seçmenlerin hükümetlerle veya daha genel olarak halkın siyasi temsilcilerle ilişkisini sağlayan bir bağdır. Hükümet faaliyetlerinin, sorumlu hükümet düşüncesiyle hesap verme sorumluluğuyla karşılık bulması, hükümeti yüksek otorite olarak görülen seçmene bağlamakta ve buna bağlı olarak iki sonuç üretmektedir. İlk olarak, yarışmacı seçimler aracılığıyla kamuya karşı sorumlu olmayı ve onun tarafından görevden alınabilmeye yol açabilmektedir. İkinci olarak ise, daha çok parlamentolar aracılığıyla yürütülen, iktidarın uygulanmasını takip ederek politikalarını analiz etme ve müzakereye tabi tutarak denetime maruz bırakmaktır.¹⁰ Buna göre işleyen sorumluluk kurumunu geniş anlamı ile bütün demokratik rejim türlerinde görmek mümkün olup hesap verme sorumluluğunun gereği hayata geçirilmektedir. Çünkü yöneten-yönetilen ilişkilerinin, seçmen ile siyasi temsilci arasındaki “asil-vekil” ilişkisi temelinde ele

6 KALAYCIOĞLU, s. 343, 346.

7 BIRCH, s. 131.

8 BIRCH, s. 131.

9 MULGAN Richard, “‘Accountability’: An Ever-Expanding Concept?”, *Public Administration*, Vol: 78/3, 2000, s. 555-558; WOODHOUSE Diana, *Ministers and Parliament*, Oxford University Press, New York 1994, s. 5-26.

10 HEYWOOD, s. 283.

alınmasıyla, siyasi bir vekalet (*agency*) kurumu meydana gelmektedir. Anayasal demokrasilerin çeşitli görünüm biçimleri de siyasi iktidarın yapılanmasını, halk, parlamento ve hükümetten meydana gelen üçayaklı bir temel üzerine oturtarak bu siyasi bağı şekillendirmektedirler.¹¹

Siyasi sorumluluk bu anlamda, seçmenlerle hükümetleri birbirine bağlayan bir zincir vazifesi görmektedir. Çünkü çağdaş demokrasilerde hükümetler, aldıkları kararlar ve yürüttükleri siyasetin meşruluğu ölçüsünde bir takım demokratik yöntem ve kurullarla bağlı olarak siyasi sorumluluk taşımaktadırlar. Bu bakımdan, siyasi sistemin işleyişinde hesap verme sorumluluğu biçiminde ortaya çıkan ve vatandaşlarla hükümet birimlerini birbirine bağlayan bu kurum, sistemde mevcut veya olası aksaklıklar konusunda denetim mekanizmalarının varlığını da zorunlu kılmaktadır.¹² Bu bağ öğretide “vekalet teorisi (*agency theory*)” olarak adlandırılmakta ve buna göre; bir tarafta bir temsilcinin (vekil-*agent*), diğer tarafta ise temsil edilenlerin (asil-*principals*) yer aldığı demokratik bir kurumsal ilişki meydana gelmektedir.¹³

Temsil teorisi başlı başına bir sorumluluk ilişkisini doğurmaz; ancak temsil teorisi ile sorumlu hükümet fikrinin birleşmesi bu sorumluluğun doğmasına yol açan ölçüt olarak devreye girer. Bu durumda siyasi temsil beraberinde siyasi bir hesap verme sorumluluğunu getirir. Çağdaş demokrasilerde, kamusal siyasa süreci veya işleyişi, seçmenlerden kamu çalışanlarına kadar yayılan ve ilerleyen bir siyasetin oluşturulmasına karşılık gelmektedir. Bu mekanizma, “temsil zinciri (*chain of delegation*)” olarak karşılık bulduğundan, bununla, vatandaşlar siyasi kararların alınması konusunda temsilcilere yetki vermekte ve bu tür kararların vatandaşlar adına ve yerine alınması anlamına gelmektedir.¹⁴ Böylece, temsil zinciri, siyasi karar alma sürecinde, karar alma ve alınan bu kararların uygulanması konusunda temsilcilerle seçmenler arasındaki ilişkiyi esas almakta ve siyasi sorumluluğun temelini bunun üzerine kurmaktadır. Bu temellendirme aşamaları ise üçayak üzerine oturmaktadır. Bu aşamalar, bilgi toplama, toplanan bilgilerin müzakere edilmesi ve bu iki aşamanın uzantısı olarak siyasi denetimlerin yapılması

11 LOEWENSTEIN Karl, **Political Power and the Governmental Process**, 2. Impression, The University of the Chicago Press, Chicago 1962, s. 72.

12 SPIRO Herbert J., **Responsibility in Government: Theory and Practice**, Van Nostrand Reinhold Company, New York 1969, s. 40.

13 STRØM Kaare, “Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies”, **European Journal of Political Research**, Vol: 37 No: 3, 2000, s. 266; HELMS Ludger, “The Changing Parameters of Political Control in Western Europe” , **Parliamentary Affairs**, Vol: 59, No: 1, 2006, s. 79.

14 STRØM (2000), s. 266.

ve yaptırımların uygulanmasıdır.¹⁵ Ancak bu aşamaların her biri açısından kamuoyu denetimi veya yoklaması ve kamuoyunun bunu açık ve serbest yöntemlerle belirlemesi ve ifade etmesiyle demokratik katılım kanalları devreye girmektedir. Buna bağlı olarak, demokrasinin türü ve bu türleri şekillendiren kullanım araçları önem kazanmaktadır.¹⁶

I. HÜKÜMET SİSTEMLERİ AÇISINDAN TEMSİL ZİNCİRİ VE SİYASİ SORUMLULUK

Egemenliğin kaynağının halka ait olduğu anlayışıyla birlikte, halkın belirli bir süre için yöneticilerini belirlemesi ve yönetilenler adına, temsilciler tarafından kararlar alınması demokrasinin ve hükümet biçiminin çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmasını gerektirmiştir. Siyasi temsilcilerin belirlenmesinden siyasi denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sürecine kadar uzanan siyasi hesap verme sorumluluğu kuramı, hükümet sistemlerinin çeşitli görünüm biçimleri bakımından değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bunun yanında, iktidarın kime ait olduğu ve kullanılması veya kişilerin siyasi karar alma süreçlerine katılımı açısından demokrasi uygulamaları ile karşılık bulmaktadır. Bu özelliklerinden hareketle demokrasinin; “saf/klasik temsili demokrasi”, “yarı-temsili demokrasi”, “yarı-doğrudan demokrasi” ve “doğrudan demokrasi” ayrımları yapılmıştır. Bu ayrım, bir kademeler düzeninde, yönetimin klasik devlet organlarına devrinden (saf temsili), halkın bizzat yönetim yetkisini kullandığı bir demokratik yönetim skalasında seyretmektedir.¹⁷

Temsil teorisinin modern anlamda siyasi alanda uygulama bulması, 1789 Fransız Devriminden sonra 1791 Fransa Anayasası ile olmuştur.¹⁸ Bunu takiben, 19 yüzyılda genel oy prensibinin uç vermesi ve siyasi parti örgütlenmelerinin yaygınlık kazanması, temsili hükümetin saf temsili anlayıştan kopmasına ve seçmenlerin pasif durumdan çıkıp, alınacak kararları etkilemesi ve karar alma süreçlerine katılması hatta kararları bizzat, doğrudan doğruya alması yönünde görünüm kazanmıştır. Bu çerçevede, temsili organların, yasama ve yürütme organları olarak anlam kazanması ve bu organlar/kuvvetler arasındaki ilişkilerin düzeyi; yani bunların ne şekilde birlik sağladıkları (kuvvetler birliği) veya ayrıldıklarına

15 MEIJER Albert, “Digitization and Political Accountability in the USA and the Netherlands: Convergence or Reproduction of Differences?”, *The Electronic Journal of e-Government* Vol: 5, Issue 2, 2007, s. 215.

16 FINER S. E, *Comparative Government*, London 1970, s. 63-64.

17 TEZİÇ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 13. Bası, Beta Basım, İstanbul 2009, s. 273 vd.

18 GÖZLER Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Kitabevi, Bursa 2010, s. 279.

göre değer kazandığından ve kuvvetlerin denge ve fren mekanizmalarıyla donatımı temel bir prensip olarak “kuvvetler ayrılığı”na karşılık gelmektedir. Bu prensibe verilen önem 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 16. maddesinde “İnsan haklarının güvence altına alınmadığı ve kuvvetler ayrılığının sağlanmadığı bir toplumun anayasası yoktur”¹⁹ belirlemesi ile önemle vurgulanacak ve anayasacılık hareketi ve demokrasi açısından dayanak hükümlerden birisine karşılık gelecektir.²⁰ Temsilin, kuvvetler ayrılığı prensibine eklenmesi, egemenlik yetkisi kullanacak organların kuruluşuna ve kimi koşullarda işleyişine, vatandaşların seçim kurumu ile iktidarın devrini sağlamak üzere katılmasını gündeme getirmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, temsili demokratik sistemlerde emredici vekaletin yasaklanması, yani asil ile vekil arasında emredici nitelik sergileyecek özel hukuk vekalet ilişkisinin bulunmaması, seçmenler ile temsilciler arasındaki ilişkinin tamamen mutlak surette kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. Demokratik egemenliğin gövdesini seçimler meydana getirmekle birlikte, temsili demokrasi anlayışındaki gelişmeler ve evrim de göz önüne alındığında, yarı-temsili ve yarı-doğrudan demokrasi araçlarıyla halkın kimi koşullarda yönetime katılım sağlaması saf temsili-seçim birlikteliğinin de yeniden anlamlandırılmasını beraberinde getirmekte, ayrıca hükümet sistemleri de bunun bir parçası olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, asil ile vekil arasındaki bağın kurulması sadece bir oy verme davranışı olarak görülse de bu zincirin devamında temsilcinin tek işlevi yalnızca yasama organında alınacak kararlarda oy vermek ile sınırlı değildir. Yasama organında görev alacak temsilci, geniş bir faaliyet alanında yer alıp tartışma ve müzakere yürütmek, pazarlıklar yapmak, konuşma yapmak, komisyonlarda görev almak gibi işlevleri de yerine getirmektedir.²¹ Temsilci bu davranışları sergilerken sadece asil ile kendisi arasında kurulan bağ ile hareket etmemekte, aynı zamanda bağlı olduğu siyasi partinin alacağı kararlar ve hareket istikameti de belirleyici olmaktadır. Özellikle parti disiplini bünyesindeki kararlaştırma süreci büyük önem taşımaktadır. Aslında, temsilci bir siyasi parti adına hareket ederek aynı zamanda siyasi partinin de temsilciliğini üstlenmektedir. Bu özellikleri itibarıyla, siyasi partilerin asile özgülünen yerel çıkarların veya siyasanın ulusal bir kamu siyasetine dönüştürülmesi aracı oldukları

19 https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi (20.09.2016).

20 TEZİÇ, s. 273-275.

21 ÖRS Birsen, “Siyasal Temsil”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 35, Ekim 2006, s. 14-15.

görülmektedir.²² Bir başka ifadeyle, siyasi partiler asil ile vekil arasında bir rasyonelleştirme kurumu olarak işlev görebilmektedir. Dolayısıyla, siyasi parti sistemi hem temsil zinciri hem de siyasi sorumluluk kurumu bileşkesinde, uygulamaya kavuştuğu hükümet sistemine farklı anlamlar ve uygulama biçimleri kazandırabilecektir.²³

Çağdaş demokrasiler, kamu siyasetinin odağını oluşturan siyasi karar alma sürecini seçmenlerden kamu görevlilerine kadar uzanacak bir yetki verilmesi (*delegation*) işleyişine dayandırmaktadır. Bu yetkilendirme süreci, siyasal kararların alınması konusunda bir kısım koşullara bağlı tasarlanarak, başkalarının adına karar vermeyi de içermektedir. Buradaki normatif varsayım ise demokrasiler açısından politika belirleyicilerin, vatandaşların istekleri doğrultusunda hareket etmeleri esasına dayanmaktadır.²⁴ Demokratik toplumlarda siyasal karar alma yetkisine sahip organları oluşturan temsilciler, bu yetkiyi seçmenlerden seçim ile alırlar. Seçimlerin ise demokratik olarak nitelendirilebilmesi için tatmin edici yeterlilikte temel bir takım koşulların bulunması gerekmektedir. Bunun anlamı, siyasal yarışmanın belirli asgari koşulları barındırması gerekliliğidir. Bunlar, esas olarak siyasal örgütlenme kanallarının açık olması ve bunlara serbest katılım, ifade hürriyetinin güvenceye alınmış olması, bilgiye ulaşma kaynaklarının çeşitliliği, serbest siyasal katılım ve adaylık, bağımsız ve tarafsız olarak liyakata dayalı olarak oluşturulmuş idari örgütlenme ve yargı kurumsallaşması ve bunların seçim hukukuna uygulanarak temsil zincirinin demokratik bir seçim zeminine oturtulmuş olmasıdır. Bu koşulların sağlanması demokratik kurumsallaşmanın tabiatında yer alan iki unsurun gün yüzüne çıkmasını sağlar. Bunlardan ilki, yetki vermek ve buna bağlı olarak siyasal hesap verme sorumluluğunda olmak. İkincisi ise siyasi partiler ve siyasetçilerin hazırlayacakları programlar ve tanıtımlarla, seçmenlerin siyasi tercihlerini yönlendirme konusunda kendi yeterliliklerini sunma ve buna dayalı olarak siyasi temsile dayalı bir vekalet ilişkisi sağlamasıdır.²⁵ Bu anlamda, demokratik anayasalar, vekillerin asillere karşı hesap verme sorumluluğunu sağlamak üzere kimi mekanizmalara yer verirler. Bu mekanizmalar vatandaşların temsilcileri kontrol olanaklarını sağladıkları

22 ÖRS, s. 15.

23 Siyasi partilerin bu işleyişteki önemi vurgulanmakla birlikte, bu çalışmada siyasi partiler anlatımı yapılmayacaktır.

24 MULLER Wolfgang C. / BERGMAN Torbjörn / STRØM Kaare, "Parliamentary Democracy: Promise and Problems", **Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies**, Oxford University Press, New York 2003, s. 19.

25 MULLER/ BERGMAN/ STRØM, s. 19-20.

oranda demokratik standartların siyasal katılımı sağlayacak düzeyde yayılmasına olanak yaratabilecektir. Nitekim demokrasi, yöneten-yönetilen ilişkilerinde yalnızca temsil yetkisi vermekle sınırlı olmayıp aynı zamanda siyasal hesap verme sorumluluğunu da içeren bir yönetim standardına ve anlayışına karşılık gelmektedir.²⁶

Bu çerçevede, yöneten-yönetilen ayırımına dayanan temsili hükümet sistemlerinde yönetilenlerin hangi anayasal koşullarla yetkili organları tayin ettikleri ve bu organlar arasındaki ilişkiler önem kazanmakta, siyasal sorumluluk kurumunun işleyişi de hükümet sistemlerinin organizasyonu ile değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

II. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Devletin fonksiyonlarının yerine getirilmesi bakımından, yasama ve yürütme organları arasındaki etkileşim araçları ve bağlar, pozitif anayasa hukuku açısından çeşitli hükümet sistemlerini ortaya çıkarmaktadır.²⁷ Hükümet sistemleri esas olarak iki ölçüte göre tasnif edilmektedir.²⁸ Bunlardan ilki, demokratik anayasal aktörler arasındaki ilişkiler; ikincisi ise devlet başkanının yetkileridir. Demokratik anayasal sistemlerde, hükümet sistemleri bakımından; “halk, yasama organı ve yürütme organı” olmak üzere üç aktör vardır. Halk, yöneticilerini seçimler yoluyla belirlemektedir. Buradaki yönetici kavramı içine hem yasaları yapmakla görevli yasama organı hem de yasaları uygulamakla görevli yürütme organı girmektedir. Bütün demokratik sistemlerde yasama organı halk

26 MULLER/ BERGMAN/ STRØM, s. 20, 26.

27 Shugart ve Carey'nin yaptığı sınıflandırmaya göre, uygulamasına pek rastlanmayan meclis hükümeti sistemi bir yana bırakılacak olursa, hükümet sistemleri beşe ayrılmaktadır: i) Saf başkanlık sistemi (*Pure presidential system*), ii) Saf parlamenter sistem (*pure parliamentary system*), iii) Başkancı başkanlık sistemi (*Premier-presidential system*), iv) Başkancı parlamenter sistem (*President Parliamentary system*) v) Başkanlı parlamenter sistem (*parliamentary with "president" system*). Bkz. ONAR Erdal, “Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?”, **Başkanlık Sistemi** içinde (Yayına Hazırlayan: Teoman Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005, s. 75-76. Gönenç, Shugart ve Carey'nin bu beşli ayırımındaki iki sistemi, daha kolay anlaşılabilirliği için şöyle bir tercihte bulunmakta: Bu ayırımındaki, “Başbakan-Başkanlık sistemi” yerine “Yarı-Başkanlık sistemi”; “Başkan-Parlamenter sistem” yerine “Süper Başkanlık sistemi” terimlerini kullanmaktadır. Bkz. GÖNENÇ Levent, “Hükümet Sistemi Tartışmalarında “Başkanlı Parlamenter Sistem” Seçeneği”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Ağustos 2007, Sayı: 43, dipnot 5.

28 James Bryce, hükümet sistemi tercilerinin üç temel soruya cevap verilerek yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, hangi hükümet sistemi insanların ihtiyaçlarına en başarılı ve tam anlamıyla etkili sonuç vermektedir? İkincisi, hangi hükümet sistemi insanların bilgisizlik, telaş ve hırs gibi sebeplerden dolayı içine düşeceği hatalara karşı tedbirli ve planlı bir şekilde hareket etmekte ve çözüm aramaktadır? Üçüncüsü ise, hangi hükümet sistemi yönetimde yüksek verimliliği güvence altına almaktadır? Bkz. MULLER/ BERGMAN/ STRØM, s. 13.

tarafından seçilmekle birlikte; yürütme organı açısından böyle genel kural koymak mümkün değildir. Dolayısıyla yürütme organının yapısı ve hükümet sisteminin niteliğine göre halk ve yürütme organı arasındaki seçim ilişkisi ve siyasi sorumluluk bağı da farklılık göstermektedir.²⁹

Hükümet sistemleri yukarıda adı geçen ve kimi zaman bulunduğu siyasal rejimin işleyiş koşullarına göre birbirinden farklılıklar gösteren söz konusu modellerden veya kimi ara, karma veya geçiş modellerinden oluşabilmektedir. Ancak dünya ölçeğinde bir istatistik çıkarıldığında, 193 ülkeden, sayıları 60'ı bulan devletin parlamenter sistemle³⁰; yine sayıları 40'ı bulan devletin başkanlık sistem³¹ ile yönetildiği görülmektedir. Hükümet sistemi tercihi açısından devletlerin çoğunun parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında bir tercihte buldukları görülmektedir. Özellikle anayasa değişiklikleri veya yeni anayasa yapımı konusunda hükümet sistemi değişikliği de bir tercih olarak yansıdığına parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında bir tercih veya geçiş de bunun uzantısında yer alabilmektedir. Parlamenter sistem açısından İngiltere, başkanlık sistemi açısından ise Amerika Birleşik Devletleri model olarak alındığında, bu devletler günümüze değin bir hükümet sistemi değişikliğine gitmemekle birlikte, başka devletler açısından istikrarlı modeller olarak kabul edilip bir esin kaynağı olarak görülmektedirler. Türkiye açısından da bu durum önem arz eden bir başlık olup, anayasa değişikliği veya yeni anayasa yapımı çerçevesinin odağında bulunan konu olarak gündemdeki yerini muhafaza etmektedir.³²

Temsil zinciri kurumu açısından hükümet sistemlerine bakıldığında, bir tercih sorunu olarak parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında bu tasarımın yoğunlaştığı görülmektedir. Strøm, her iki hükümet sistemi açısından temsil zincirini ve dolayısıyla siyasal sorumluluk bağını da şöyle bir şematığe oturtmaktadır.

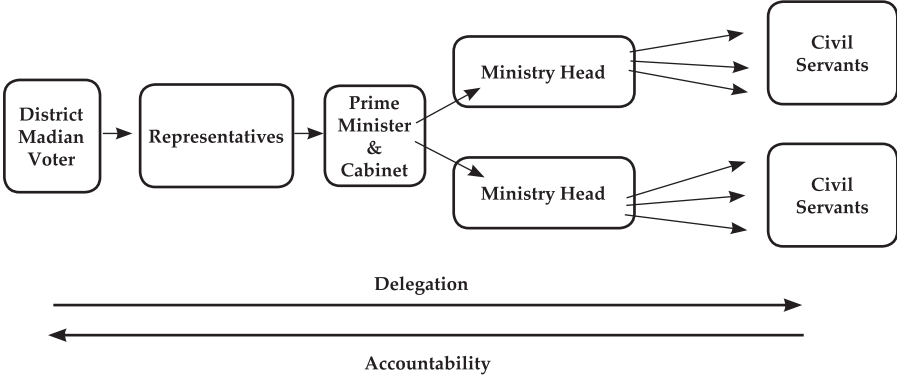
29 GÖNENÇ (2007), s. 39.

30 https://tr.wikipedia.org/wiki/Parlamenter_sistem (12.09.2016).

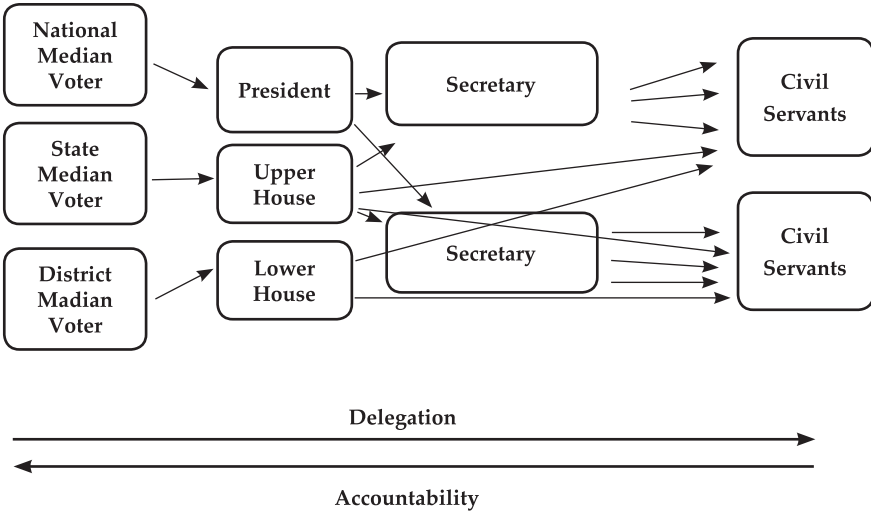
31 https://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C5%9Fkanl%C4%B1k_sistemi (12.09.2016).

32 2011 yılı itibarıyla yeni bir anayasa yapmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde, dönemin TBMM Başkanı'nın inisiyatifinde Anayasa Uzlaşma Komisyonu oluşturulmuş ve anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Bu dönemde Komisyona pek çok kişi, sivil toplum örgütü ve kuruluş tarafından pek çok anayasa taslağı ve görüş iletilmiştir. Anayasa Uzlaşma Komisyonu üyesi dört siyasi parti kendi hazırladıkları taslak ve metinleri sunmuşlardır. Ancak önerilen metinlerde kilit noktası "hükümet sistemi" tercihi üzerinde yoğunlaşmış ve "parlamenter sistem" ile "başkanlık sistemi" tercihleri konusunda meydana gelen uzlaşmazlık Komisyonun çalışmalarının da sona ermesine yol açmıştır. Bu konuda tutanak ve belgeler için bkz. <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/> (20.09.2016)

Temsil zincirinin “parlamentar sistem” açısından görünüm biçimi:³³

Temsil zincirinin “başkanlık sistemi” açısından görünüm biçimi:³⁴

Söz konusu şemalardan görüleceği üzere, parlamentar sistemde seçmen ile temsilci arasında doğrudan bir bağ kurulurken, temsil zincirinin diğer aşamalarındaki vekalet ilişkilerindeki her bir kademedeki vekil ile seçmen arasında dolaylı (*indirect delegation*) bir siyasal sorumluluk ağı kurmaktadır. Parlamentar sistemde, temsilin her bir zincir halkası asil, bir sonraki ise vekil olarak kabul edilerek tekil (*singularity*) bir siyasal sorumluluk bağı oluşturulmaktadır. Anayasal düzenlerde de bunun siyasal denetim

33 STRØM Kaare, “Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies”, *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford University Press, New York 2003, s. 65.

34 STRØM (2003), s. 65.

yolları ile bir mekanizmaya kavuşturulduğu görülmektedir. Buna karşılık başkanlık sisteminde, asil, başkan ve yasama organının her bir bölümü gibi, yarışma veya rekabet içerisinde bulunan birden çok vekil ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla temsil zinciri de tekil değil parçalı ve yayılmış bir görünüm arz etmektedir.³⁵

Bu çerçevede, temsil zinciri, siyasi sorumluluk ve kuvvetlerin birbiriyle ilişkileri göz önüne alındığında, hükümet sistemleri denildiğinde, günümüzde uygulamasına pek rastlanmayan “meclis hükümeti sistemi” dışında, “başkanlık hükümeti sistemi”, “parlamentar hükümet sistemi”, “yarı-başkanlık hükümet sistemi” ve “başkanlı parlamenter hükümet sistemi” olarak sıralanabilecek sistemler ile uygulama bulmaktadır.³⁶

A. MECLİS HÜKÜMETİ SİSTEMİ

Meclis hükümeti (*assembly government system*) sisteminde,³⁷ halk tarafından seçilen üstün nitelikte bir yasama meclisinde kuvvetler birleşmektedir. Yani yasama ve yürütme yetkileri mecliste toplanmaktadır. Zira egemenliğin bölünmezliği yasama organında temsil ile gerçekleşmektedir.³⁸ Yürütme kurulu (bakanlar kurulu) meclis içerisinde ve meclis tarafından seçilerek oluşturulmaktadır. Bu kurul yetkilerini yasamadan almakta ve onun emir ve direktifleri ile hareket etmektedir.³⁹

35 STRØM (2003), s. 65-66.

36 Bu hükümet sistemlerine ek olarak, “Süper başkanlık hükümeti sistemi”nden söz edilebilir. Bu sistemde, devlet başkanı halk tarafından seçilir. Devlet başkanının, parlamentoyu fesih ve hükümeti azil yetkileri vardır ve yasama, atama ve olağanüstü hâl yetkileri diğer bütün sistemlerdekinden daha fazladır. Hükümet, siyasi olarak devlet başkanına hem de parlamentoya karşı sorumludur. Devlet başkanının güçlü konumu, klasik örneğini Weimar Cumhuriyeti’nde bulurken; günümüzde Rusya Federasyonu’nda uygulama bulan hükümet sistemi örnek gösterilebilir. Bkz. GÖNENÇ (2007), s. 42.

37 Türkiye’de 1921 Anayasası döneminde, meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Yürütme kurulu üyeleri (İcra Vekilleri Heyeti) arasında “kolektif sorumluluk” ilkesinin geçerli olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte; bu kurulun üyesi olan bakanların Meclis tarafından tek tek seçilmeleri sebebiyle, Meclise karşı “bireysel siyasi sorumluluk”ları mevcuttur. TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 19. Baskı, YKY, İstanbul 2010, s. 271; ARSEL İlhan, **Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları (Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu)**, Mars Matbaası, Ankara 1965, s. 64; ÖZBUDUN Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s. 59-60.

38 1921 Anayasası’nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)1923 yılında yapılan değişiklik öncesinde 2. maddesinde yer alan; “İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümesslili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.” hükmü ile meclis hükümeti sisteminin benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde, hükümetin “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” olarak adlandırıldığı görülmektedir.

39 ARSEL (1965), s. 340 vd; ESEN Bülent Nuri, **Anayasa Hukuku-Genel Esaslar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 538-543; ÖZBUDUN (1992), s. 53; GÖZLER Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 12. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2008, s. 87-88; KUBALI Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul Üniversitesi Hukuk

Yürütme kurulunun özerk bir hukuki varlığı ve yürüttüğü ayrı bir siyaset, siyasi program bulunmadığından, kurul üyelerinin aldıkları kararlar üzerinde meclisin doğrudan doğruya tasarruf etme yetkisi bulunmaktadır. Meclis hükümeti sisteminin temsil ve sorumlu hükümet kurumları çerçevesinde lehinde ve aleyhinde görüşler bulunmaktadır. Aleyhte olan görüşlerin dayanak noktası denetleme fonksiyonuna sahip olan ancak denge unsuru olmayan ve dolayısıyla uzun vadeli bir siyasi işlev yerine getirmekten yoksun olduğu düşüncesine dayanır. Buna göre, meclisin yüzlerce üyeden oluşması ve çok farklı siyasi görüşlerin varlığı, hükümetin hükümet etmesini engelleyici bir yön olarak görülür. Bu sebeple, meclis hükümeti sistemi hükümete (non-government) örneği olarak nitelendirilmektedir. Lehte olan görüşlere göre ise, halkın egemenliği öğretisinin temelinde halkın iradesini en iyi yasama organı yansıtmaktadır. Bu sebeple yasamanın üstünlüğü ve yetkilerin onda toplanması temsili sorumlu hükümet anlayışının en iyi formüle edilmiş hâlidir. Zira bu usulle seçmen yasama organı üyelerini seçmekle onun kullandığı hükümet etme yetkisini belirlemektedir. Fransa'da 1789 ile birlikte, kuvvetler ayrılığından yürütme gücünün sınırlandırılması anlaşılmalı, anayasal tarihin, yasama organı ile şahsi iktidar arasındaki dalgalı seyri yasama organına ve bu anlamda meclis hükümeti sistemine verilen değerde belirleyici olmuştur.⁴⁰

Siyasi sorumluluk açısından bakıldığında, meclisten ayrı, özerkleşmiş bir hükümetin olmaması acaba böyle bir kurumun ortaya çıkmasını mümkün kılmakta mıdır? Hükümetin ve bakanların siyasi sorumlulukları açısından bakıldığında; bakanların kolektif siyasi sorumlulukları bulunmamaktadır. Çünkü hükümetin bağımsız olarak yürüteceği bir genel siyaset bulunmamaktadır. Ancak bakanların bireysel sorumlulukları açısından ise durum farklıdır. Yani bir bakan yürütme kurulunun diğer üyelerinin almak istediği bir karara katılmadığı veya bu karar aleyhine oy kullandığı takdirde, meclisin temsil zincirine bağlı olarak hareketi doğrudan yasama organı üzerinden meşruiyet kazanmakta ve ilgili bakanın görevine son verilebilmektedir. Bu açıdan bakanların bireysel olarak sorumlulukları yoluna gidilerek tek tek görevlerine son vermek mümkün olabilmektedir. Kaldı ki kabine sisteminin kurumsallaşmamış olması, hükümetin genel siyaseti düşüncesinin ortaya çıkmasına engel olduğu gibi, hükümet

Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 367-369; ALDIKAÇTI Orhan, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, Kor Müessesesi, İstanbul 1960, s. 14.

40 NEUMANN Robert G., **European and Comparative Government**, 3rd Edition, New York 1960, s. 714.

ve bakanlar doğrudan doğruya meclisin emir ve direktiflerine bağlı olarak karar almakta ve bunları uygulamaktadırlar. Temsil zinciri doğrudan seçmen ile yasama organı arasında oluşmakta yasamanın egemenliğine dayanılmaktadır. Yasama bünyesinde ve ona sıkı sıkıya bağlı olarak kurulan hükümet adeta bürokratik bir faaliyet olarak değerlendirilebilecektir. Dolayısıyla, yasama organı dışındaki bütün organlar adeta idari organlar olarak görülebilmektedir.⁴¹

B. BAŞKANLIK SİSTEMİ

Başkanlık hükümeti sistemi (*presidential government system*), yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden sert bir şekilde ayrıldığı; ancak yürütmenin yasama karşısında kimi üstünlüklere sahip olduğu, bununla birlikte fren ve denge mekanizmalarının etkili olduğu hükümet sistemidir.⁴² Bu sistemin klasik örneğini Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki mevcut başkanlık sistemi oluşturmaktadır. Başkan hem yürütme hem de devlet başkanı olduğundan tekçi yürütme yapılanması hakimdir.⁴³ Başkanlık hükümeti sisteminde, yasama ile yürütme hem işlevsel hem de organik olarak birbirinden ayrılmakla birlikte, bu ayrılık prensibi "bağdaşmazlık kuralı" ile birlikte yasama organı mensuplarının yürütmede görev almasını engellemektedir.⁴⁴ Ayrıca kuvvetlerin katı

41 BAŞGİL Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, Cilt I, Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 299; GÖZLER (2008), s. 88-89; ÖZBUDUN (1992), s. 52-54.

42 Başkanlık Hükümeti sistemi dört temel prensip üzerinde şekillenmektedir. Birincisi, doğrudan halk tarafından seçimle göreve gelen başkanın hem devlet başkanı hem de hükümetin başı olmasıdır. İkincisi, yasa yapımıyla uğraşan ve seçimle oluşturulan yasama organı yürütmeden ayrılmaktadır. Üçüncüsü hem yasamaya hem de yürütmeye karşı sorumlu olan bürokrasinin özerk olmasıdır. Dördüncüsü ise yasama ve yürütmeyi birbirine bağlamada parti bağının disiplin esasına dayanmaması sebebiyle yetersiz kalmasıdır. Bu dört unsur birlikte değerlendirildiğinde, Başkan ve Kongrenin karşılıklı olarak bağımsız olduğu ve buna bağlı olarak da yürütmenin yasamaya karşı siyasi sorumluluğunun bulunmadığı görülmektedir. Bkz. TURHAN Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 41.

43 ÇAĞLAR Bakır, *Anayasa Bilimi: Bir Çalışma Taslağı*, BFS Yayınları, İstanbul 1989, s. 271-272; KUBALI (1971), s. 369-370; TEZİÇ, s. 440 vd.

44 "Başkanlık hükümeti sisteminde, kanun teklif etme hakkı yalnız yasama meclisi üyelerine tanınmıştır. Başkan ya da bakanlar kanun teklifinde bulunamazlar, yasama meclislerinin toplantılarına katılamazlar. Ancak başkan, belli konularda kanun hazırlanması gerektiğini yasama organına göndereceği "mesaj"larla belirtebilir... müessesevi engeller, başkanın kongredeki yasama faaliyetine doğrudan doğruya katılmasını önlemekte, çıkarılmasını istediği kanunlar konusunda onu partisi kanalıyla yasama işlerini etkilemek zorunda bırakmaktadır". Bkz. KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer, *Yasama Meclisinde Komisyonlar*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s. 102-103. GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 11. Bası, Beta Basım, İstanbul 2007, s. 496; EROĞUL Cem, *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 5. Bası, Kırilangıç Yayınevi, Ankara 2006, s. 91, 102; ERDOĞAN Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s. 206; POWELL G. Bingham, *Çağdaş Demokrasiler*, (Çeviren: Mehmet Turhan), Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara 1990, s. 302;

ayrılığı, yasama organının, yürütme organı üzerinde siyasi denetim mekanizmalarının bulunmamasını beraberinde getirmiştir.⁴⁵

Tekçiyürütme yapılanması, başkanın anayasal gücünden kaynaklanmakta; başkan görevini, sekreter veya danışman olarak kabul edilen; ancak tipik bir bakan konumunda olmayan, yardımcıları durumundaki kişilerle yürütmekte; bu mevkilere dilediği kişiyi atayabilmekte ve onları istediği zaman azledebilmektedir.⁴⁶ Bu tekçi yürütme yapılanması gereği, sekreterler ve diğer kamu çalışanları, yürütme alanındaki faaliyetlerini Başkanın emir ve direktifleriyle, doğrudan onun denetimi altında gerçekleştirmektedir.⁴⁷ Başkan ile sekreterleri arasında, kolektif bir kurul meydana getirme niteliğinde bir ilişki bulunmamaktadır. Sekreterlerin bağımsız siyasi kimlikleri olmadığından, sekreterler, Başkan tarafından belirlenen siyaseti yürütmek zorundadırlar.⁴⁸ Sekreterlerin, yasama organına karşı kolektif veya bireysel siyasi sorumlulukları bulunmamaktadır.⁴⁹ Bunların sorumlulukları başkana karşıdır.⁵⁰ Tekçi yürütme yapılanması, hükümeti, başkanın teklici yetkisi altına alırken, sorumluluklar bölünmemekte yani hesap verme sorumluluğu dağılmamakta⁵¹; başkan ile halk arasındaki temsil ilişkisi, doğrudan seçime dayanmaktadır. Temsil zinciri, başkanlık sisteminde, seçmenlerden kamu çalışanlarına kadar uzanan ve hem başkan, hem yasama organının her iki kanadı ve bunların sekreterlikler üzerinden kamu çalışanlarına yayılmış ve parçalı birden çok ağ niteliği taşımaktadır.⁵²

TEZİÇ, s. 442; TUNAYA Tank Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 476.

45 ONAR Erdal, **Meclis Araştırması**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 123.

46 GÖNENÇ (2007), s. 41; TEZİÇ, s. 377.

47 KITROSSER Heidi, "The Accountable Executive", *Minnesota Law Review*, Vol: 93, 2000, s. 1741; ULUŞAHİN Nur, **Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi**, Yetkin Yayınları, Ankara 1999, s. 41.

48 Başkanın yardımcıları ile müzakeresi onu hukuken bu görüşlere bağlı kılmamaktadır. Yani son söz Başkana aittir. ABD Başkanlarından Abraham Lincoln'ın, bir mesele hakkında kendisine muhalif kalan yedi yardımcısına karşı, "yedi hayır bir evet, evetler galiptir" sözü bu gerçeği göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bkz. GÖZE, s. 494; KUBALI (1971), s. 370.

49 Derbil, ABD'de, her ne kadar Sekreterlerin siyasi sorumlulukları hükmen mevcut olmasa da; Başkanın, onları tayin ederken yasama organının eğilimlerini göz önünde tutmaya fiilen mecbur olması ve ABD'de Meclis komisyonlarının dilediği zaman Sekreterleri davet ederek sorularda bulunmasını, Sekreterlerin siyasi sorumluluklarının "fiilen" mevcut olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Bkz. DERBİL Süheyp, **İdare Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 278.

50 EVCİMEN Günsev, "Başkanlık Hükümeti Sistemi: "Ratio Politica"sı ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1992, Cilt: 47, Sayı: 1-2, s. 318.

51 ULUŞAHİN Nur, **Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması**, Yetkin Yayınları, Ankara 2007, s. 151-153.

52 STRØM (2000), s. 269-270.

Başkandan, kamu çalışanlarına kadar uzanan temsil zinciri, başkana siyasi makamlara ve memuriyetlere atama yetkisi vermekte, başkan bu yetkilerin kullanımından ve yürüttüğü siyasetten dolayı doğrudan seçmenlere karşı hesap verme sorumluluğu taşımaktadır.⁵³ Tekçi yürütme kuramına dayanan başkanlık sistemi, temel argümanını ve savunmasını başkanın hesap verme sorumluluğu üzerine inşa etmektedir. Seçmenlerin, yönetim birimleri ve üst düzey yöneticilerin tasarruflarına karşı itibar gösterip göstermeyecekleri, başkanın bu faaliyetlerin yürütülmesi konusundaki tutumu ve bunlar üzerinde gerçekleştirdiği denetimin başarısı ya da mükâfat veya yaptırım seçimlerle ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Ancak *Watergate* skandalı ile ilgili olarak, Başkan Nixon hakkında cezai sorumluluk mekanizmasının harekete geçirilme ihtimali üzerine, Başkanın 1974 yılında istifa etmesi bir anlamda ABD’de siyasi sorumluluğa kapının aralanması ya da Başkanın siyasi sorumsuzluğu ilkesinde bir gediğin açılması olarak yorumlanmaktadır.⁵⁵ Bu sonuç, organlar arasındaki ilişkilerde başkanın nüfuzunun sınırlandırılabilir niteliğini ortaya koymakta ve başkanın “*Impeachment*”⁵⁶ tehdidinde karşı istifasının ise siyasi sorumluluk kurumunun izlerini taşıdığı yönünde yorumlara neden olduğundan önem taşımaktadır.⁵⁷

C. YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİ

Güçlü bir devlet başkanı ve anayasal konumu güçlendirilmiş bir başbakanla istikrarlı bir yönetim sağlamayı hedefleyen yarı-başkanlık sistemi (*semi-presidential system*), başkanlık sistemi benzeri ve parlamenter sistem benzeri özellikleriyle her iki sistem arasında bir köprü vazifesi görmektedir.⁵⁸ Bu sistemin tipik uygulaması Fransa’da ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

53 KITROSSER, s. 1742; STRØM (2000), s. 272.

54 KITROSSER, s. 1747.

55 TEZİÇ, s. 446- 447, dipnot 135.

56 ABD’de, Başkana karşı *impeachment* usulü üç defa işletilmiştir. 1868 yılında Başkan Andrew Johnson hakkında (Senatoda yapılan oylamada bir oy farkla reddedilmiştir); 1975 yılında Başkan Richard Nixon hakkında (Görevinden istifa ettiği için sonuçsuz kalmıştır); 1998 yılında Başkan Bill Clinton hakkında (Senatoda yapılan nihai oylamada üçte iki çoğunluk sağlamadığı için suçlama reddedilmiştir). Ancak belirtmek gerekir ki *impeachment* usulü, Başkanın her suçundan dolayı değil, “ihamet” (*treason*), “zimet” (*bribery*), “diğer ağır cürüm ve kabahetler” (*other high crimes and misdemeanors*)’den dolayı öngörülmuş bir usuldür. Bkz. GÖZLER Kemal, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Ekin Kitabevi, Bursa 2001, s. 25-26.

57 TURHAN, s. 41; GÖZLER (2001), s. 24.

58 MAHLER Gregory S., **Comparative Politics**, Third Edition, Prentice Hall, New Jersey 2000, s. 210.

59 1958 tarihli V. Cumhuriyet Anayasasında, 1962 yılında yapılan değişiklikle “Yarı-Başkanlık Hükümeti” (*semi-presidential government*) biçimini almış; bu biçimiyle, Parlamenter sistem ile Başkanlık sistemi arasında kalan “ara” veya “melez” bir sistem olarak nitelendirilmiştir.

Başkanın fiili olarak sahip olduğu güç yasal gücünün ötesindedir. Genel oyla seçilen önemli yetkilere sahip bir devlet başkanıyla; parlamento içinden atanan bir başbakan tarafından kurulan bir hükümetin yer aldığı bu sistemde, hükümet parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşımakta, başbakan, parlamentonun yanında devlet başkanına karşı da siyasi sorumluluk taşımaktadır.⁶⁰

Devlet başkanı, halk tarafından seçildiğinden yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmamakta, doğrudan halka karşı siyasi sorumluluk taşımaktadır. Halk tarafından seçilen ve göstermelik ve sınırlı yetkilerle sınırlı olmayan bir başkanın bulunması başkanlık sistemiyle benzerlik taşırken; meclisin güvenine sahip olması gereken bir hükümetin bulunması sebebiyle parlamenter sisteme benzemektedir.⁶¹ Yarı-başkanlık sistemi başkanla, başbakanın yönetiminde, parlamentonun güvenine bağlı bir kabineyi bir araya getirmektedir.⁶² Ancak yürütmenin odağında devlet başkanı bulunduğundan, başkan bir anlamda bakanlar kurulunun da gerçek başı olarak ön plana çıkmaktadır.⁶³ Yürütmenin temelini başkan ve başbakan üzerine kurulu olmasına bağlı olarak,

Yürütme görevi hem parlamentodan çıkan ve ona karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu tarafından hem de Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilmektedir. Hükümet, Cumhurbaşkanı tarafından atadığı ve yasama organının güvenoyuna bağlı olarak sorumlu olan, fakat Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin güvenine sahip olması durumunda azledilemeyen bir başbakan, bakanlardan meydana gelmektedir. İstikrar için düşünülmüş bir önlem olarak kabine üyeliği yasama meclisi üyeliği ile bağdaşmamaktadır. Bu sebeple, bakan olan kişinin, meclis üyeliğinden çekilmesi zorunludur.

Bkz. ATAR Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Mimoza yayınları, Konya 2009, s. 147-148; CANİKLİOĞLU, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>, (14.03.2016); ELGIE Robert, **The Role of the Prime Minister in France, 1981-91**, The Macmillan Press, London 1993, s. 1; YAZICI Serap, **Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 91-92; Fransa Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/fr00000_.html, (08.04.2016).

60 ELGIE, s. 7; BEYME, s. 12; HEKİMOĞLU Mehmet Merdan, **Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı "Demokratik Hükümet Sistemleri" ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s. 68.

61 ULUŞAHİN (2007), s. 32.

62 Bakanlar kurulu, başbakan dışında, "devlet bakanları" (*ministres d'Etat*), "bakanlar" (*ministres*) "özel görevli bakanlar" (*ministres delegues*) ve "devlet sekreterleri" (*secrétaires d'Etat*)den oluşmaktadır. "Devlet bakanları", protokol bakımından hemen başbakanın sonra gelmektedirler. Bu bakanlıklar daha çok koalisyon dönemlerinde denge sağlayan ve koalisyon ortakları arasında paylaşılan bakanlıklardır. "Bakanlar" hizmet bakanlıklarının bakanlarıdır ve bakanlık teşkilatının en üst amiridirler. "Özel görevli bakanlar", her hükümette bulunması zorunlu olmayan, ancak belirli işlerin görülmesinde başbakanın ya da diğer bakanların yanında özel görevler için kurulan bakanlıklardır. "Devlet sekreterleri" ise başbakana ya da bir bakana bağlı olarak çalışmakta ve bakanlarla ilişkileri koordinasyon yetkisine dayanmaktadır. Bkz. EROĞUL (2006), s. 176.

63 ELGIE, s. 7-8; EROĞUL (2006), s. 175; LIJPHART Arend, **Çağdaş Demokrasiler**, (Çevirenler: Ergun Özbudun-Ersin Onulduran), Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 66.

bakanların bu çatı altında bağımsız bir çalışma alanlarının olduğunu söylemek güçtür.⁶⁴

Başkanlık makamının önemli icrai yetkilere sahip olması ve siyasi temsil zincirinde çifte meşruluğun bulunması, başbakanın elde etmek istediği siyasi kazanımlara engel olabilmektedir. Çünkü hükümet faaliyetlerinin yolunda ilerlemesi başkanın siyasi itibar kazanmasını sağlarken; bunun tersi olarak işlerin kötüye gitmesi ise başbakanın sorumlu olarak gösterilmesine yol açmaktadır.⁶⁵

Başkanın güçlü parlamento çoğunluklarınca desteklenmesi hükümet istikrarı bakımından önem taşımaktadır. Çünkü eğer başkan parlamentodaki çoğunluğu kaybederse sistemin işleyişi de önemli değişikliğe uğrayacaktır.⁶⁶ Başkan, “*cohabitation*” periyotları dışında genel olarak yürütme iktidarının etkin gücüdür. Ancak Fransa’da 1986-1988, 1993-1995 dönemlerinde de görüldüğü üzere, yasama meclisinin çoğunluğunun başkana muhalif bir siyasi eğilimde bulunması, bu dönemlerde başbakanın yasama meclisindeki çoğunluğa hakim ve onun güvenine sahip olması durumunda, onu başkandan daha güçlü bir konuma kavuşturmaktadır.⁶⁷

D. BAŞKANLI PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ

Başkanlı parlamenter hükümet sistemi (*parliamentary with president system*), halk tarafından seçilen sembolik yetkili bir devlet başkanı ile parlamentoya karşı sorumlu bir hükümetten meydana gelen sistemi ifade etmektedir.⁶⁸ Başkanlı parlamenter sistem olarak isimlendirilen hükümet modelinin üç temel unsuru mevcuttur: Halk tarafından seçilmiş devlet başkanı; devlet başkanının önemli anayasal yetkilere sahip olmaması ya da anayasal olarak sembolik konumda bulunması; son olarak da parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu bulunan bir bakanlar kurulunun varlığı. Bu tanım doğrultusunda başkanlı parlamenter sisteme sahip

64 THIEBAULT Jean-Luis, “The Political Autonomy of Cabinet Ministers in the French Fifth Republic”, Micheal Laver and Kenneth A. Shepsle (eds.), **Cabinet Ministers and Parliamentary Government**, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 139.

65 ELGIE, s. 1.

66 Raymond Aron bu konuda şunları ifade etmektedir: “Cumhurbaşkanı, Millet Meclisinde çoğunluğa sahip olduğu sürece en yüksek otoritedir; ama kendi partisinden başka bir parti Mecliste çoğunluğa sahip olduğu takdirde, gerçek iktidarı Başbakana terk etmek zorunda kalır” Bkz. ARON Raymond, *Alternation Government in Industrialized Countries*, Government and Opposition, 17, No.1 (Winter 1982): 8’den akt. LIJPHART, s. 75.

67 FINER, S. E./ BOGDANOR Vernon/ RUDDEN Bernard, **Comparing Constitutions**, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 69-70.

68 GÖNENÇ (2007), s. 41.

ülkelerin; Avusturya, İrlanda, İzlanda, Finlandiya, Bulgaristan, Slovakya, Slovenya olduğu söylenebilir.⁶⁹ Türkiye'nin hükümet sisteminin de 2007 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle birlikte, başkanlı parlamenter sisteme⁷⁰ dönüşüp dönüşmediği öğretide tartışmaları beraberinde getirmiştir.^{71, 72}

69 ÖZSOY Şule, **Başkanlı Parlamenter Sistem**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 90, 96.

70 Gönenç, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, 2007 yılında 5678 Sayılı Kanun'la yapılan değişikliğin halkoylamasıyla kabul edilip yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'nin başkanlı parlamenter sisteme geçmiş olacağını ancak; bu değişiklikle her ne kadar başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geçilmiş olmasa da bu sistemlere geçişin bir basamağı olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bkz. GÖNENÇ (2007), s. 41-43. Gözler'e göre; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi; ancak Cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkin bir değişiklik olmasa bile, Cumhurbaşkanına önemli bir meşruiyet kazandırır ve sistem saf parlamenter hükümet sistemi olmaktan çıkıp, yarı-başkanlık hükümeti sistemi hâline dönüşebilecektir. Bkz. GÖZLER (2008), s. 280. Özsoy'a göre ise; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi otomatik olarak sistemi başkanlı parlamenter hâle getirmemekte, Anayasa'da önemli değişikliklerin yapılması gerekmekte, Cumhurbaşkanının yetkilerinde önemli azaltılmalar yapılmalıdır. Bkz. ÖZSOY (2009), s. 305-307. Ayrıca hükümet sistemi tartışmaları ve Cumhurbaşkanının yetkileri için bkz. EROĞUL Cem, "Cumhurbaşkanının Denetim İşlevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1978, Cilt: 38, Sayı 1-2'den Ayrı Bası, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 53; ÖZBUDUN Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 139; GÖNENÇ Levent, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu" **Başkanlık Sistemi** içinde, (Yayına Hazırlayan: Teoman ERGÜL), Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2005, s. 1-2; ONAR (2005), s. 84-87; ULUŞAHİN Nur, "Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: 'Yarı Başkanlık'tan İki Başlı Yürütme Yapılanması'na", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2003, Cilt: 52, Sayı: 2, s. 199 vd. Bu konuda ayrıca bkz. GÖZLER Kemal, "Hükümet Sistemimiz Değişecek mi?", **Türkiye Günlüğü**, Bahar 2104, Sayı 118, s.62-69. (www.anayasa.gen.tr/hs-degisecek-mi.htm, 20.09.2016); GÖZLER Kemal, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları Üzerine Bir Deneme", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 125, Kış 2016, s.17-21 (www.anayasa.gen.tr/hukümet-sistemi-tartismalari.htm, 20.09.2016)

71 1982 Anayasası'nın, söz konusu değişiklik öncesinde dahi, Cumhurbaşkanının sembolik değil, önemli yetkilere sahip olduğu ve bu şekliyle hükümet sisteminin "klasik bir parlamenter sistem olmadığı" yönünde kimi görüşler ileri sürülmüştür. Çağlar, 1982 Anayasası'nın öngördüğü sistemi "rasyonelleştirilmiş başkanlı parlamenter sistem" olarak nitelendirmektedir. Bkz. ÇAĞLAR, s. 286; TANÖR, Cumhurbaşkanının, anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetme görevini, hükümet üzerindeki geniş takdir yetkisini de göz önüne alarak adeta Cumhurbaşkanının kişiliğinde "kısmi bir kuvvetler birliği sistemi" olarak nitelendirmekte ve sistemin "Yarı-Başkanlık rejimi" hâline getirildiğini ifade etmektedir. Bkz TANÖR Bülent, **İki Anayasa: 1961-1982**, Beta Basım, İstanbul 1986, s. 120, 124. Duran, 1982 Anayasası'nın bir parlamenter hükümet sistemi getirmediğini, olsa olsa "aksak başkanlık hükümeti sistemi" getirdiğini ifade etmiştir. Bkz. DURAN Lütfi, **Türkiye Yönetiminde Karmaşa**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 17-18.

72 2007 yılında Anayasa'da yapılan bu değişiklik, siyasi sorumluluk kurumu çerçevesinde konumuz bakımından ele alındığında; hükümetin veya bakanların siyasi sorumlulukları bakımından yeni herhangi bir düzenleme getirilmemiş olması sebebiyle, siyasi sorumluluk kurumu bakımından da bir değişiklikten söz etmek mümkün değildir. Yine bu tartışmalara paralel olarak ifade edilmelidir ki; "5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un 12.09.2010 tarihinde halkoyu ile kabul edilmesiyle Cumhurbaşkanının atama yetkilerindeki artış da göz önüne alındığında,

Başkanlı parlamenter sistem modelinin uygulamada çok çeşitli türleri bulunmaktadır. Ancak, bunların tamamında ortak unsur hükümetlerin parlamentoya karşı siyasi sorumluluğudur.⁷³ Bu ülkelerin tamamında parlamenter sistemin temel özelliğini yansıtacak şekilde siyasi sorumluluk kabul edilmiş ve hem bakanlar kurulunun kolektif hem de bakanların bireysel olarak siyasi sorumlulukları öngörülmüştür. Ancak bunlardan yalnızca İzlanda Anayasası sadece bakanların bireysel siyasi sorumluluğundan bahsetmektedir. Uygulanan modellerde tamamen örtüşmeden söz etmek mümkün değildir. Fakat hükümetlerin kuruluşu ve siyasi sorumluluklarında benzerlikler mevcuttur.⁷⁴

Yine İzlanda Anayasası, bakanların, cumhurbaşkanı tarafından atanacağına ve görevlerine son verilebileceğine yer vermekte; parlamenter denetim mekanizmalarından, gensoru önergesi verme yetkisini tek bir milletvekiline dahi tanımaktadır. Bakanların meclis üyesi olma şartı ise aranmamaktadır. Finlandiya, Bulgaristan, İrlanda ve Slovenya'da başbakanlar parlamento tarafından seçilmekte; bakanlar ise oluşturulan bakanlar kurulu listesi üzerinden parlamento tarafından seçilmekte ve cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.⁷⁵

Bu sistemlerde siyasi sorumluluğu doğurma mekanizmalarından gensoru ve güven oylamasına yer verildiği görülmektedir. Bunlardan yalnızca Slovenya'da "kurucu güvensizlik oyu" öngörülmüştür. Yine bunlar arasında İzlanda bakımından özellik taşıyan husus, siyasi sorumluluğun yalnızca bakanlara özgü olmasıdır. Yani, Anayasada kolektif siyasi sorumluluğa ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Buna göre bakanlardan her biri kendi görev alanı bakımından siyasi sorumluluk taşımaktadır. Hükümet siyasetinin odağında başbakan yer almaktadır. Hükümetin tamamının düşmesinin yolu, başbakana karşı güvensizlik oyu

Hükümet sisteminin başkanlı parlamenter hükümet sisteminin isteklerine yanıt vermekten uzak olduğu söylenebilir. Yani Cumhurbaşkanının, sahip olduğu yetkiler sembolik düzeye çekilmediği gibi daha da genişletilerek (Anayasa Mahkemesi'ne üye seçimi gibi), hükümet sistemi yarı-başkanlık hükümeti sistemine yaklaştırılmıştır.

73 Başkanlı parlamenter sistemlerde, yürütme organının asıl gücünün hükümet ve bakanlarda bulunması sebebiyle Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Ancak başkanlı parlamenter sistem örneklerinden Slovakya, Avusturya ve İzlanda Anayasalarında Cumhurbaşkanları hakkında plebisit oylaması yapma yetkisine yer verilmiştir. Böylece parlamento ile Cumhurbaşkanı arasında güç dengesi yaratılarak, eğer çoğunluk, Cumhurbaşkanının görevden alınması yönünde oy kullanırsa Cumhurbaşkanının görevi sona ermektedir; aksi durumda ise Meclis fesih olunur ve seçimlere gidilir. Bkz. ÖZSOY (2009), s. 129-130.

74 ÖZSOY (2009), s. 164.

75 ÖZSOY(2009), s. 149-152.

verilmesiyle gerçekleşmektedir.⁷⁶ Dolayısıyla temsil zincirine bağlı olarak anayasal siyasi sorumluluk kurumu, siyasi denetim mekanizmaları ile meclisin kararına bağlı olarak şekillenmektedir.

E. PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ

Parlamenter sistem (*parliamentary system*), niteliği ve kurumsallaşma seyri gereği öğretiyile yaratılan bir icat olmayıp, tarihî ve siyasi bir gerçeğe dayanan bir sürecin ürünüdür.⁷⁷ Bir başka ifade ile parlamentarizm, düşünülerek kurgulanmış bir tasarım değildir; zira tarihsel tesadüflerle İngiltere’de ortaya çıkmış, 18. yüzyılda kurumsallaşarak yaygınlık kazanmıştır.⁷⁸ İngiltere’de 18. yüzyılda yaşanan gelişmeler ve kralların yetkilerinin sınırlandırılmasıyla bu yetkiler zamanla parlamentoya geçmiş; bunu takiben, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu yetkiler aşama aşama parlamentoda çoğunluğu elde ederek kabineyi kuran çoğunluk partisinin ileri gelen temsilcilerine, bakanlara, geçmiştir.⁷⁹ Kralın atadığı bakanların, parlamentonun güvenine sahip oldukları sürece görev yapabilmeleri; parlamentonun sadece hatalarından ya da kusurlarından değil, bunun dışında da güvenmediği bakanları düşürebilmesi ve kralın bu şekilde düşürülen bakanı görevden almak zorunda kalmasıyla siyasi sorumluluğa dönüşmüştür.⁸⁰ Bakanların, ise artık hükümet yetkilerinin kullanılmasında bu yetkileri üstlenen esas kişiler olmaları sebebiyle, bu görevlerin yerine getirilip getirilmemesi konusunda hem mensubu buldukları hükümete karşı hem de parlamentoya karşı sorumlu olmaları ve seçimlerin

76 ÖZSOY(2009), s. 169.

77 KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer, **Yasama Meclislerini Fesih Hakkı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 21-22.

78 STRØM (2000), s. 263; LOEWENSTEIN, s. 85, 185-186.

79 STRØM (2000), s. 263. Beyme, parlamenter hükümet kavramının gerçekte bulanık bir kavram olduğunu, bunun, Walter Bagehot tarafından etki doğrucu bir biçimde İngiliz Anayasası üzerine çalışmalar yürütürken “başbakanlı hükümet” olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Bkz. BEYME Klaus von, **Parliamentary Democracy**, Macmillan Press Ltd., London 2000, s. 4.

80 TANÖR Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 9. Baskı, Beta Basım, İstanbul 2009, s. 353. Parlamenter hükümeti monarşilerden ayıran temel kriterlerden birisi, bakanların siyasi sorumluluğu ve bu sorumluluğun monarka karşı değil meclise karşı olmasıdır. Bu ayırım aynı zamanda Başkanlık sistemi için de düşünülebilir. Nitekim bu kıyaslamada da, başkanın, yasama organına karşı siyasi sorumluluğu bulunmamakta, yani yürütme yasama organına karşı siyasi bir sorumluluk ilişkisi içinde hareket etmemektedir. Ayrıca, parlamenter sistemi başkanlık sisteminden ayıran bir diğer kriter de hükümetin başında bulunan kişinin, yasama organının bir oylamaya bağlı olarak alacağı kararla onun görevine son verme imkânına sahip olmasıdır. Bkz. MULLER/ BERGMAN/ STRØM, s. 12.

bir uzantısı olarak işbaşına gelmeleri siyasi sorumluluk ile bağlı olmalarını zorunlu hâle getirmiştir.⁸¹

Bu anlamda diğer hükümet sistemlerinde olduğu gibi parlamenter sistemde de siyasi temsil kurumu yönetilenlerle yönetenleri siyasi sorumluluk ilişkisi çerçevesinde birbirine bağlama vazifesi görmektedir. Ancak bu bağ parlamenter sistemlerde özellik arz etmektedir. Çünkü parlamenter sistemlerde, seçmenlerden hükümet etme yetkisini kullananlara kadar aşama aşama uzanan bir temsil zinciri bulunmaktadır. Parlamenter sistemde temsil zinciri dört aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamayı; seçmenlerden, seçilmiş temsilcilere uzanan halka oluşturmaktadır. İkinci aşamayı; milletvekillerinden, yürütme organına, özellikle hükümet başkanına (başbakan) uzanan halka oluşturmaktadır. Üçüncü aşamayı; hükümet başkanından (başbakan), yürütme organının çeşitli bölümlerinin başına (bakan) uzanan halka oluşturmaktadır. Dördüncü aşamayı ise; yürütme organının çeşitli bölümlerinden kamu görevlilerine kadar uzanan halka oluşturmaktadır.⁸²

Bu zincir aynı zamanda bir siyasi sorumluluk veya hesap verebilirlik bağı da kurmaktadır. Bu anlamda, parlamenter sistem, karakteristik bir biçimde tek bir “talimat zinciri (*chain of command*)” olarak nitelendirilebilecek bir yapıdan meydana gelmektedir. Bu prensip, parlamentarizmi diğer sistemlerden ayırmakta; vatandaşlardan başlayıp kamu görevlilerine kadar uzanan bir hat üzerinde ilerlemektedir. Her bir kademedeki asil-vekil ilişkisi kurarak, bu halkaları birbirine bağlayan bir zincir vazifesi görmektedir. Böylece parlamenter sistemde, temsil zinciri daraltılmış bir ağ ile spesifik bir görünüm sergilemekte, temsil ve yetki ilişkisi tek ve uzun bir zincir üzerinde kurumsallaşarak siyasi sorumluluk bağına da sağlamaktadır.⁸³

Temsil zincirine bağlı bir tanımla örtüşmesi ve egemenliğin kaynağı açısından da mekânsal bir organizasyona karşılık gelmesi açısından Epstein parlamenter sistemi şöyle tanımlamaktadır; “*yürütme iktidarının, yasama*

81 ERDİL Kürşat, **Parlamenter Rejimlerde ve Ülkemizde Bakanlar Kurulunun Siyasi Sorumluluğu**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992, s. 28.

82 STRØM (2000), s. 267.

83 Parlamenter sistemde, bu düz hat uyarınca, bakanlar görev ve faaliyetlerine ilişkin konularda parlamentoya bilgi vermek ve açıklama yapmak zorunda iken, kamu görevlileri (üst yöneticiler) de görev alanlarındaki bakana karşı sorumluluk taşımaktadırlar. Başkanlık sisteminde ise, kamu görevlileri hem başkana hem de meclislere karşı görev ve faaliyetleri hakkında açıklama yapmak ve bilgi vermek durumundadır. Bkz. STRØM (2000), s. 269-270.

organından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi".⁸⁴ Bu tanım, parlamenter sistemin⁸⁵ yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemi olarak kabul edilmesi ve yasama ve yürütme organlarının çalışmalarını işbirliği esasına göre yürütmesi anlayışına dayanmaktadır.⁸⁶ Ancak bu tanım aynı zamanda bir bağımlılık durumunu da ortaya koymakta, şöyle ki hükümetin varlığı ve karar alma kabiliyetine sahip oluşu yasama organının varlığına bağlıdır.⁸⁷ Bu sistemde aynı kişi hem yasama hem de yürütme organında görev alabilmekte; yani bir kişi hem milletvekili hem de başbakan veya bakan olabilmektedir. Bu sayede, bakanlar, yasama organı çalışmalarına katılabilmekte; söz gelimi, kanun tasarılarının hazırlanmasına ve parlamento genel kurulunda meydana gelen tartışmalara katılma hakkına sahip olabilmekte, parlamento ile hükümet arasında karşılıklı etkileşim araçlarının kurulmasını sağlamaktadırlar.⁸⁸ Parlamenter sistemin bu tanımlar çerçevesinde unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür⁸⁹:

- 84 LIJPHART, s. 62; EPSTEIN: Leon D., "Parliamentary Government", **International Encyclopedia of the Social Sciences** (ed. David L. Sills), The Macmillan Company and The Free Press, Volume 11, 1968, s. 419-425'ten akt. ONAR Erdal, "Güncel Demokrasilerde Parlamentonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği", **Erdoğan Tezi'ce Armağan**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 92.
- 85 Parlamenter hükümet sistemi, kamu otoritelerinin yapısına bağlıdır ve kuvvetlerin esnek bir biçimde ayrılması sisteminin bir çeşidini belirtir. Ancak parlamenter sistem sanıldığı gibi "parlamentosu bulunan rejim" değildir. Devlet ana yapısı içinde bir parlamentonun bulunması hükümet şeklinin parlamenter sistem olduğu anlamını çıkarmaz. Söz gelimi ABD ve İsviçre'de parlamento vardır, ancak bu sistemler parlamenter sistem değildir. Bkz. KUBALI (1971), s. 374; DUVERGER Maurice, **Siyasal Rejimler**, (Çeviren: Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yayınları, İstanbul 1986, s. 70-71.
- 86 Parlamenter rejim konusunda Karamustafaoğlu şu önemli belirlemeleri yapmaktadır; "Parlamenter rejimin hukuki şemasını şu ya da bu türde anayasalarla çizmek mümkündür ama, onun politik ve etik isteklerini anayasalara maddeler hâlinde sığdırmak mümkün değildir. Oysa, parlamenter rejimin işlevsel başarısı bu isteklerde saklıdır. Kimi başarılı, denenmiş parlamenter rejim modellerine yapısal yönden öykünmekle parlamenter rejim görünüşte kurulabilir ama, o rejim, yapay bir besleme ile sağlıklı bir biçimde yaşatılamaz. Çünkü siyasi rejimlerin ve dolayısıyla parlamenter rejimin özü, siyasi kültürün biçim ve yapıların altına uzanan derin köklerinde saklıdır... parlamenter rejimin hukuki tanımlarının dışında bir anlamlı tanımı daha vardır ki, o da şudur: Parlamenter rejim, tartışmalı bir yönetimdir". Bkz. KARAMUSTAFAOĞLU (1982), s. 226-227.
- 87 CHEIBUB Jose Antonio/ LIMONGI Fernando, "Legislative-Executive Relations", **Comparative Constitutional Law** (Edited by Tom Ginsburg and Rosalind Dixon), Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2011, s. 212.
- 88 GÖZLER (2008), s. 104; LOEWENSTEIN, s. 88; ÖZSOY (2009), s. 14-16.
- 89 ARSEL, *Türk Anayasa...*, s. 356-361; SAVCI Bahri, "Parlamanter Rejimli Hükümetin Unsurları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Yıl: 1949, Cilt: 4, s. 32-60; ÖZBUDUN Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 10. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2009, s. 349-354; GÖZLER (2008), s. 100-103; KUBALI (1971), s. 374-381; KABOĞLU İbrahim Ö., **Anayasa Hukuku Dersleri**, 5. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 131-134; BEYME, s. 9-10; LOEWENSTEIN, s. 85-90; ERDOĞAN (2005), s. 213-214; ERDOĞAN Mustafa, **Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara 2009, s. 15; TEZİÇ, s. 420-442; TUNAYA, s. 398-400; GÜNEŞ Turan, **Parlamanter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İstanbul Üniversitesi

- Bir veya iki meclisten oluşan bir parlamentonun varlığı gerekmektedir.

- Yürütme organı bir yanda devlet başkanı, diğer yanda ise başbakan ve bakanlar olmak üzere iki başlı bir yapıya sahiptir. Başbakan, parlamento üyesidir ve ayrıca parlamento üyesi olmakla bakan olmak da birbiri ile bağdaşmaktadır.

- Devlet başkanının siyasi sorumsuzluğu kuralı benimsenmektedir.

- Hükümet ve bakanlar, parlamento önünde siyasi olarak sorumludurlar ve parlamentonun güvenine sahip olmak zorundadırlar.

- Yürütme organı, yasama organını fesih hakkına sahiptir.

Bugün parlamenter sistemden anlaşılan, bu unsurlar eşliğinde hükümetin parlamentodaki çoğunluk tarafından kurulması ve yürütme organı yapılanması içinde de hükümetin siyasi sorumluluğu üstlenmesidir. Zira hükümet, parlamentodaki çoğunluğun iradesine bağlı olarak görevini sürdürebilmekte ve siyasi sorumluluk taşımaktadır. Parlamenter sistemde parlamentonun güvenini sağlayabilecek bir başbakan ve onunla birlikte bir parti disiplini içinde hareket eden siyasi partinin yönetici kadrosundan atanacak bakanlar bu güvene sahip olabilecektir. Buradaki güven dayanağı anayasal bir tasarım olarak hükümetin hesap verme sorumluluğunu beraberinde getirerek, başbakan ve bakanların göreve devam edip etmeme riskini ön plana çıkarmaktadır. Ancak parlamentoya kuvvetli bir çoğunluğun hakim olması durumunda bu sorumluluğun ve riskin ortaya çıkma ihtimali neredeyse imkânsız olmaktadır.⁹⁰ Zira, siyasi partilerin parlamento dağılımında güçlü bir çoğunluğa ve buna bağlı olarak güven oyuna sahip olan bir hükümet, güçlü parti disiplininin de sağladığı imkân ile yasama organında kararların alınması konusunda hâkimiyet sergileyecektir. Bu durumda, yasama organı seçim sisteminin de elvermesine bağlı olarak kabine, yasama organının yürütme komitesine dönüşme potansiyelini taşıyabilecektir. Hükümetin kuruluşu ve görevinin sona ermesi buna bağlı işleyecektir.⁹¹ Hükümetin çoğunluk tarafından kurulmasının neticesi olarak parlamento çoğunluğunun her değişimi de beraberinde hükümet değişimine yol açabilecektir.⁹²

Sorumluluk kurumu, parlamenter sistemlerde, temsil zinciri çerçevesinde, sorumluluk ve denetim mekanizmalarının ötesinde bir anlama sahip olmakla, hükümetle seçmenler arasında ilişkinin

Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956, s. 68-85; ATAR, s. 146.

90 STRØM (2003), s. 65.

91 MÜLLER/ BERGMAN/ STRØM, s. 14.

92 POWELL, s. 184-185.

kurulması anlamını da taşımaktadır. Parlamenter sistem, parlamentoda çoğunluğa sahip olan parti veya partilerin hükümeti kurması mantığına dayandığından, bu imkân siyasi sorumluluğun bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır.⁹³ Çünkü siyasi sorumluluk bağı, bir anlamda parlamentodaki çoğunluk ile hükümet arasındaki özdeşliği meydana getirmeyi hedeflemekte parlamentodaki çoğunluğun güveni ile değerlendirilebilmekte, yani bir bütün olarak hükümetin veya tek tek bakanların yasama organının güvenine sahip olup olmama ölçütü ile değerlendirilebilmektedir.⁹⁴

Dolayısıyla temsil zinciri, parlamenter sistemde, seçmenlerden başlayıp milletvekillerine, milletvekillerinden başbakana, başbakandan bakanlara, bakanlardan da kamu görevlilerine kadar uzanan bir biçimde hem dolaylı ilişkilerle hem de tekil bir sistemle ilerlemektedir. Özellikle hükümetin, bakanlar ve bakanlıklarda da üst düzey yöneticiler aracılığıyla kamu görevlilerine bağlanması, bir yönüyle hesap verme sorumluluğunda nedensellik bağına sağlayabilecek araçlar sunmaktadır. Çünkü siyasi kararların kamusal hizmete dönüşmesi, bu üst düzey yöneticilerden diğer kamu görevlilerine ulaşarak gerçekleşmektedir. Temsil zinciri, parlamento ile hükümet ve bakanlar arasında parlamenter sistemin önemli bir göstergesini sağlayarak, bu sisteme, parlamentoya karşı siyasi sorumluluk ile ayırt edici niteliğini kazandırmaktadır.⁹⁵ Bu sorumluluk zincirinde, eğer bir bütün olarak başbakan ve kabinesinin, hükümet siyasetinin yürütülmesinden doğan siyasi sorumluluğu söz konusu ise “kolektif siyasi sorumluluk” bulunurken; yalnızca bir bakanın kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden doğan siyasi sorumluluğu söz konusu ise “bireysel siyasi sorumluluk” bulunmaktadır.

Her iki sorumluluk türünde de hükümetin odak noktasında yer alan ve günümüzde kuvvetli hükümetlerle özdeş hâle geldiği düşünülen başbakan yer almaktadır. Zira parlamenter sistemde, gerek kolektif gerekse bireysel siyasi sorumluluk bakımından önem taşıyan başbakanın

93 Loewenstein'a göre, “Siyasi sorumluluk ve parlamentonun hükümete güvenmesine müteakbil esaslara dayanır ve birbirini tamamlar: aynı madalyonun ön ve arka yüzleridir. Siyasi sorumluluk, parlamenter hükümetin etrafında döndüğü bir mihrak noktadır ve güvensizlik veya güvenin geri alınması, her hükümetin üstünde aslı duran demoklesin kılıcıdır; meğer ki hükümet bu akımı aşabilecek emin bir çoğunluğa sahip olsun”. Bkz. Karl LOEWENSTEIN: Verfassungslehre, 2. Aufl., J.C.B. Mohr, Tübingen 1969 s. 200'den akt. ARMAĞAN Servet, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 130; SPIRO, s. 95.

94 TURHAN, s. 143.

95 SPIRO, s. 81, 95.

güven meselesinin hedefinde yer alarak güveni öne sürmesi veya siyasi sorumluluğu üstlenmesi, yani başbakanın hükümet faaliyetlerinin yürütülmesinde siyasi sorumluluğun ağırlık noktasında yer aldığı benimsenmesidir.⁹⁶ Söz gelimi, İngiltere, Almanya, İtalya gibi parlamenter rejim modellerinde de siyasi sorumluluğun neredeyse başbakan ile özdeş hâle geldiği görülmektedir. Ancak siyasi sorumluluğun başbakan merkezli niteliğinin yanında, bu kurumun en önemli özelliği parlamentonun güvenine dayanma ölçütüne göre belirlenmesi ve parlamentonun sahip olduğu denetim mekanizmaları ile işleyebilmesidir. Çünkü bu sorumluluğa götüreceği denetim mekanizmaları, yasama organının sahip olduğu parlamenter denetim mekanizmaları ile harekete geçirilmekte,⁹⁷ hükümetin veya bakanların görevlerine devam etme imkânları bu denetim mekanizmalarının işletilmesinin sonucuna ve yasama organının güvenine bağlı bulunmaktadır.⁹⁸

SONUÇ

Hükümet sistemleri gerek anayasa hukukunun gerek diğer siyasi bilimler alanının temel çalışma alanlarından birisi olarak yerini muhafaza etmektedir. Anayasa hukukunda bu başlık siyasi kurumlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak hükümet sistemleri siyasi temsil kurumları ile birlikte, klasik anayasa hukukunun tanımında yer alan unsurlarla girdiği etkileşimle anlam ve değer kazanmaktadır. Demokratik rejimlerde, halkın, siyasal karar alma sürecinin temel aktörü olduğu düşüncesinin yerleşmesi

96 ROSE Richard, *Ministers and Ministries*, Oxford University Press, Oxford 1987, s. 15; Barthelemy-Deuz: *Traite de Droit Constitutionnel*, 2 eme ed. 1933, s. 707'den akt. GÜNEŞ, s. 74-75.

97 ÖZBUDUN Ergun, *Parlamenter Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1962.

98 Türkiye'de, hükümetin veya tek tek bakanların siyasi sorumluluklarını harekete geçirmeye yönelik siyasi denetim yolu "gensoru" ve onun mekanizması ise "güvenoyu"dur. Gensoru, yürüttüğü siyasetten dolayı bir bütün olarak Bakanlar Kurulunun veya kendi yetki alanındaki işlerden dolayı bir bakanın parlamento tarafından denetlenmesini sağlayan siyasi denetim mekanizmasıdır. Sonucunda Bakanlar Kurulunun veya bir Bakanın görevinin sona ermesine yol açabilmesi sebebiyle, parlamenter denetim araçlarının en etkili olduğu söylenebilir. Bkz. Atar, s. 236; ATLAY, s. 82-83; İBA Şeref, *Parlamenter Denetim*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, s. 35-36; ONAR Erdal, "1982 T.C. Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi", *6. Milli Egemenlik Sempozyumu "TBMM ve Milli Egemenlik"* içinde, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1990, s. 39; ÖZBUDUN (1962), s. 72; SAVCI (1949), s. 56; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 300. Özbudun, parlamenter sistemde güvenoyunun işlevi açısından şunları belirtmektedir. Parlamenter sistemlerde, hükümetlerin ve Bakanların parlamentoya karşı siyasi sorumlulukları, parlamentonun güvenine sahip olup olmama ile ölçülmektedir. Çünkü siyasi sorumluluk, yasama organının güvenini kaybeden bir hükümetin veya Bakanın görevden çekilmek zorunda kalması anlamına geldiğinden, siyasi sorumluluğu gerçekleştirecek anayasal yöntem ise "güvenoyu"dur. Bkz. ÖZBUDUN (2009), s. 338.

ve bunun anayasal güvencelerle donatılması, oy verme davranışı ile siyasi temsil yetkisinin de şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu yetki vermenin asil-vekil ilişkileri açısından değeri, yönetilen-yöneten ilişkileri çerçevesinde temsili demokrasiler anlayışına uygun olarak yaygınlık kazanmasına imkân sağlamıştır. Bu açıdan egemenlik yetkisini kullanacak organlar ve bu organlardan da yasama ile yürütme arasındaki etkileşim bunu sergilemektedir.

Demokratik temsil fikri, seçmen (asil) ile temsilci (vekil) arasında bir temsil zinciri oluşturmaktadır. Bu zincirin seçmenlerin talep ve beklentilerine bağlı olarak siyasi bir sorumluluk kurumuna dönüşmesi beklenir. Ancak temsil zincirinin sahip olduğu kurgusal düzeneğin seyri ise her bir hükümet sistemi açısından ayrı bir anlam ve değer taşımaktadır. Uygulamada hükümet sistemlerinin çeşitli görünümüne rastlanmakla birlikte, daha çok parlamenter sistem ile başkanlık sistemi üzerinde anayasal bir tercih ve tasarımın gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunlardan parlamenter sistem temsil zincirini; seçmen, yasama organı, hükümet-her bir bakanlık, kamu görevlilerine kadar ulaşan bir temsil zinciri ile şekillendirip bunu her bir kademe için asil-vekil olarak sağlarken; başkanlık sisteminde ise bu zincirin tek bir tekil bir işleyiş ile tek bir hat üzerinde değil, parçalı ve yayılmış ağlar ile kurduğu görülmektedir. Başkanlık sisteminde, seçmen hem yasamanın her bir kanadı açısından hem de yürütme organı açısından asil olarak yer almakta, temsil zinciri ile siyasi sorumluluk bağıyla paylaşılmış bileşenlerle esasen bunların oluşumundaki oy verme davranışı üzerine şekillenerek kamu görevlilerine kadar ulaşarak temsil zincirini meydana getirmektedir.

KAYANAKLAR

ALDIKAÇTI Orhan, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul, Kor Müessesesi, 1960.

ARSEL İlhan, **Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları (Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu)**, Ankara, Mars Matbaası, 1965.

ARMAĞAN Servet, **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

ATAR Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Konya, Mimoza Yayınları, 2009.

BAŞGİL Ali Fuat, **Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Cilt I, İstanbul, Baha Matbaası, 1960.

BEYME Klaus von, **Parliamentary Democracy**, London, Macmillan Press Ltd., 2000.

BIRCH Anthony H., **Representative and Responsible Government**, London, Unwin University Books, 1969.

CHEİBUB Jose Antonio/ LİMONGİ Fernando, “Legislative-Executive Relations”, **Comparative Constitutional Law** (Edited by Tom Gingsburg and Rosalind Dixon), Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2011, s. 211-233.

ÇAĞLAR Bakır, **Anayasa Bilimi: Bir Çalışma Taslağı**, İstanbul, BFS Yayınları, 1989.

DERBİL Süheyp, **İdare Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959.

DURAN Lütfi, **Türkiye Yönetiminde Karmaşa**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1988.

DUVERGER Maurice, **Siyasal Rejimler**, (Çeviren: Teoman Tunçdoğan), İstanbul, Sosyal Yayınları, 1986.

ELGIE Robert, **The Role of the Prime Minister in France, 1981-91**, London, The Macmillan Press, 1993.

ERDİL Kürşat, **Parlamentar Rejimlerde ve Ülkemizde Bakanlar Kurulunun Siyasi Sorumluluğu**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

ERDOĞAN Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 7. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005.

ERDOĞAN Mustafa, **Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Ankara, Orion Kitabevi, 2009.

EROĞUL Cem, **Çağdaş Devlet Düzenleri**, 5. Bası, Ankara, Kırlangıç Yayınevi, 2006.

EROĞUL Cem, “Cumhurbaşkanının Denetim İşlevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1978, Cilt: 38, Sayı 1-2’den Ayrı Bası, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 35-57.

ESEN Bülent Nuri, **Anayasa Hukuku-Genel Esaslar**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1970.

EVCİMEN Günsev, “Başkanlık Hükümeti Sistemi: “Ratio Politica”sı ve Türkiye” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1992, Cilt: 47, Sayı: 1, s. 317-334.

FINER S. E., **Comparative Government**, London, 1970.

FINER S. E.- BOGDANOR, Vernon- RUDDEN Bernard, **Comparing Constitutions**, Oxford, Oxford University Press, 1995.

GÖNENÇ Levent, “Türkiye’de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu” **Başkanlık Sistemi** içinde, (Yayına Hazırlayan: Teoman ERGÜL), Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2005, s. 1-12.

GÖNENÇ Levent, “Hükümet Sistemi Tartışmalarında “Başkanlık Parlamenter Sistem” Seçeneği”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Yıl: 2007, Sayı: 8- 44, s. 39-43.

GÖZE Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 11. Bası, İstanbul, Beta Basım, 2007.

GÖZLER Kemal, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Ekin Kitabevi, Bursa 2001

GÖZLER Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 12. Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi, 2008.

GÖZLER Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2010.

GÜNEŞ Turan, **Parlemanter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1956.

HEKİMOĞLU Mehmet Merdan, **Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı “Demokratik Hükümet Sistemleri” ve Türkiye**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2009.

HEYWOOD Andrew, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları**, (Çeviren: Fahri Bakırcı), Ankara, BB101 Yayınları, 2016.

HELMS Ludger, "The Changing Parameters of Political Control in Western Europe", **Parliamentary Affairs**, 2006, Vol: 59, No: 1, s. 78-97.

İBA Şeref, **Parlamentar Denetim**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997.

KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer, **Yasama Meclisinde Komisyonlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1965.

KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer, **Yasama Meclislerini Fesih Hakkı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.

KITROSSER Heidi, "The Accountable Executive", **Minnesota Law Review**, 2000, Vol: 93, s. 1741-1777.

KUBALI Hüseyin Nail, **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971.

LIJPHART Arend, **Çağdaş Demokrasiler**, (Çeviren: Ergun Özbudun-Ersin Onulduran), Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.

LOEWENSTEIN Karl, **Political Power and the Governmental Process**, 2. İmpresson, Chicago, The University of the Chicago Press, 1962.

MAHLER Gregory S, **Comparative Politics**, Third Edition, New Jersey, Prentice Hall, 2000.

MEIJER Albert, "Digitization and Political Accountability in the USA and the Netherlands: Convergence or Reproduction of Differences?", **The Electronic Journal of e-Government** Vol: 5, Issue 2, 2007, s. 213-224.

MULGAN Richard, "'Accountability': An Ever-Expanding Concept?", **Public Administration**, 2000, Vol: 78/3, s. 555-573.

MULLER Wolfgang C. / BERGMAN Torbjörn / STRØM Kaare, "Parliamentary Democracy: Promise and Problems", **Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies**, New York, Oxford University Press, 2003. S. 3-32.

ONAR Erdal, **Meclis Araştırması**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.

ONAR Erdal, "1982 T.C. Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi", **6. Milli Egemenlik Sempozyumu "TBMM ve Milli Egemenlik"** içinde, TBMM Kültür, Ankara, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1990, s. 28-76.

ONAR Erdal, “Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi midir?”, **Başkanlık Sistemi** içinde (Yayına Hazırlayan: Teoman Ergül), Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2005, s. 71-104.

ONAR Erdal, “Güncel Demokrasilerde Parlamentonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği”, **Erdoğan Teziğe Armağan**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 91-125.

ÖRS Birsen, “Siyasal Temsil”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 35, Ekim 2006, s. 1-22.

ÖZBUDUN Ergun, **Parlamentar Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962.

ÖZBUDUN Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992.

ÖZBUDUN Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

ÖZBUDUN Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 10. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009.

ÖZSOY Şule, **Başkanlı Parlamentar Sistem**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2009.

PITKIN Hanna Fenichel, **Temsil Kavramı**, (Çeviren: Seda Erkoç), Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2014.

POWELL G. Bingham, **Çağdaş Demokrasiler**, (Çeviren: Mehmet Turhan), Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990.

ROSE Richard, **Ministers and Ministries**, Oxford, Oxford University Press, 1987.

SAVCI Bahri, “Parlmanter Rejimli Hükümetin Unsurları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Yıl: 1949, Cilt: 4, s. 24-67.

SPIRO Herbert J., **Responsibility in Government: Theory and Practice**, New York, Van Nostrand Reinhold Company, 1969.

STRØM Kaare, “Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies”, **European Journal of Political Research**, 2000, Vol:37, No: 3, s. 261-289.

STRØM Kaare, "Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies", **Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies**, Oxford University Press, New York 2003, s. 55-106.

TANØR Bülent, **İki Anayasa: 1961-1982**, İstanbul, Beta Basım, 1986.

TANØR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 19. Baskı, İstanbul, YKY, 2010.

TANØR Bülent - YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 9. Baskı, İstanbul, Beta Basım, 2009.

TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 13. Bası, İstanbul, Beta Basım, 2009.

THIEBAULT Jean-Luis, "The Political Autonomy of Cabinet Ministers in the French Fifth Republic", Micheal Laver and Kenneth A. Shepsle (eds.), **Cabinet Ministers and Parliamentary Government**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 139-149.

TUNAYA Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4. Bası, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980.

TURHAN Mehmet, **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989.

NEUMANN Robert G., **European and Comparative Government**, New York, 3rd Edition, 1960.

ULUŞAHİN Nur, "Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: 'Yarı Başkanlık'tan 'İki Başlı Yürütme Yapılanması'na", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2003, Cilt: 52, Sayı: 2, s. 198-233.

ULUŞAHİN Nur, **Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1999.

ULUŞAHİN Nur, **Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2007.

WOODHOUSE Diana, **Ministers and Parliament**, New York, Oxford University Press, 1994.

YAZICI Serap, **Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye için Bir Değerlendirme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.